

УДК 347.61 (477)

Ревуцька Ірина Емілівна,

старший викладач кафедри цивільного права
та процесу юридичного факультет
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПОНЯТТЯ ПІДСТАВ СТВОРЕННЯ СІМ'Ї: СПРОБА ФОРМУЛЮВАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ

Постановка проблеми. Право на створення сім'ї належить до основних прав людини. Так, у ст. 12 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року встановлюється, що чоловік і жінка, що досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права [4]. Єдине що тут може викликати подвійне трактування, чи слід читати це положення так, що саме шлюб є підставою створення сім'ї чи що чоловік і жінка можуть укласти шлюб чи створити сім'ю на інших підставах, передбачених національним законодавством. Здається, що на момент підписання Конвенції діяло саме перше трактування, тоді як сьогодні другий варіант є таким, що більшою мірою відповідає реаліям життя.

Яким би не було визначення сім'ї (за його наявності) в національному законодавстві, визначальне місце буде посідати встановлення факту існування сім'ї з точки зору права. Саме встановлення цього факту означає для осіб, які вважаються такими, що належать до сім'ї, наявність у них визначеного законодавством комплексу прав та обов'язків.

Поняття сім'ї є спірним в юридичній літературі і або не міститься в законодавстві, або має декларативний характер. Чіткішими, хоча теж не завжди однозначними, є встановлені законодавством підстави створення сім'ї. Саме виходячи з наявності або відсутності таких підстав можна зробити висновки про належність особи до сім'ї.

З огляду на зазначене **метою** цієї статті є формулювання визначення підстав створення сім'ї.

Стан дослідження теми. Питання, пов'язані з розглядом підстав створення сім'ї розглядалися такими юристами-науковцями як І. А. Бірюков, В.С. Гопанчук, І.О. Дзера, І.В. Жилінкова, З.В. Ромовська, Є. О. Харитонов, Г.Ф. Шершеневич

та інші. Водночас визначення поняття підстав створення сім'ї в теорії сімейного права відсутнє.

Виклад основного матеріалу. Новий тлумачний словник української мови визначає «підставу» як «те, на чому базується, ґрунтується що-небудь» [5, с. 391]. Якщо казати про підстави створення сім'ї, то йдеться про те, на чому базується, ґрунтується сім'я. Причому тут ми кажемо виключно про правові аспекти цього питання, а тому логічним було б дати відповідь на питання, в чому полягає мета встановлення факту наявності сім'ї з точки зору права? Але правової точки зору жодного сенсу у пошуках відповіді на це питання немає, оскільки сім'я не є суб'єктом права.

Сімейний кодекс України (далі – СК України) у ч. 4 ст. 3 містить невичерпний перелік підстав створення сім'ї, зазначаючи, що «сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства» [7, ст. 3].

Щодо країн-членів ЄС, то в їх законодавстві існує досить обмежений підхід до визначення підстав створення сім'ї і до останніх відноситься здебільшого шлюб та зареєстроване партнерство, іноді – споріднення. Щодо інших підстав, то вони можуть не визнаватися такими, що призводять до виникнення у людини певного сімейно-правового статусу і, відповідно, не є підставами створення сім'ї.

З точки зору права належність особи до сім'ї, тобто визнання її членом сім'ї, означає виникнення у неї певного комплексу сімейних прав та обов'язків. Таким чином, йдеться про правовий статус члена сім'ї.

На питанні правового статусу слід зупинитися окремо, оскільки саме він дозволяє якомога повніше охарактеризувати зв'язки, що виникають у різних видах взаємовідносин між державою, сус-

пільством та окремими особами. В юридичній літературі правовий статус визначається як система законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів та обов'язків суб'єкта правовідносин [6, с. 366].

У якості елементів правового статусу визначаються статусні правові норми і правові відносини; суб'єктивні права, свободи і юридичні обов'язки; громадянство; правові принципи і юридичні гарантії; законні інтереси; правосуб'єктність та юридична відповідальність [3, с. 129].

Так, кажучи про національне законодавство України, слід назвати насамперед норми Конституції України, які надають особам певні права виходячи саме з наявності у них статусу члена сім'ї. Зокрема, у ст. 32 йдеться про судовий захист права кожного на спростування недостовірної інформації про себе і членів своєї сім'ї. Ст. 48 встановлює право на достатній життєвий рівень для особи і її сім'ї. Ст. 51 каже про те, що шлюб (а це є основна підстава створення сім'ї) ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка та про рівність прав і обов'язків кожного з подружжя у шлюбі та сім'ї. Ч. 3 зазначеної статті також встановлює, що сім'я охороняється державою. Однією з найбільш значущих є норма, що міститься у ст. 63, яка встановлює, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Важливе значення має ч. 6 ст. 92, відповідно до якої засади регулювання шлюбу, сім'ї визначаються виключно законами України.

Основним нормативно-правовим актом, що регулює питання, пов'язані з правовим статусом особи в сімейних відносинах, є СК [7]. До найбільш загальних норм тут можна віднести положення ст. 3 «Сім'я», яка встановлює окремі правила встановлення належності особи до сім'ї (спільне проживання, спільний побут, наявність взаємних прав та обов'язків); окремі виключення щодо збереження належності до сім'ї у разі роздільного проживання подружжя або батьків та дитини; а також підстави створення сім'я. Також слід назвати ст. 4 СК України, яка встановлює право особи на сім'ю та визначає його зміст.

Окремі норми, пов'язані з виникненням у особи прав та обов'язків у зв'язку з належністю до сім'ї містяться у Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) [8]. Так, насамперед слід назвати ст. 291 ЦК України «Право на сім'ю». Відповідно до зазначеної статті:

1. Фізична особа незалежно від віку та стану здоров'я має право на сім'ю.

2. Фізична особа не може бути проти її волі розлучена з сім'єю, крім випадків, встановлених законом.

3. Фізична особа має право на підтримання зв'язків з членами своєї сім'ї та родичами незалежно від того, де вона перебуває.

4. Ніхто не має права втручатися у сімейне життя фізичної особи, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Крім того, саме належність до сім'ї надає особі низку цивільних прав. Так, відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 23 душевні страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо членів її сім'ї чи близьких родичів, є підставою для відшкодування моральної шкоди. Так саме ст. 1168 ЦК України встановлює право на відшкодування моральної шкоди, завданої смертю фізичної особи, для її чоловіка (дружини), батьків (усиновлювачів), дітей (усиновлених), а також осіб, які проживали з нею однією сім'єю. Встановлення сімейного зв'язку є необхідною передумовою для застосування ч. 4 ст. 63 ЦК України, відповідно до якої призначення опікуна або піклувальника відбувається переважно з числа осіб, які перебувають у сімейних або родинних відносинах з підопічним. Ч. 2 ст. 223 встановлює можливість визнання недійсним правочину, вчиненого фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за межами її цивільної дієздатності, якщо такий правочин не був схвалений піклувальником та суперечить інтересам членів сім'ї підопічного. Питання про належність особи до членів сім'ї виникає при вирішенні питання про спростування недостовірної інформації про членів сім'ї фізичної особи (ч. 1 ст. 277 ЦК України). Крім того, саме членам сім'ї та близьким родичам належить право на відповідь, а також спростування недостовірної інформації щодо особи, яка померла. Ч. 4 ст. 285 ЦК України встановлює право членів сім'ї фізичної особи бути присутніми при дослідженні причин її смерті та ознайомитись із висновками щодо причин смерті, а також право на оскарження цих висновків до суду. На відшкодування майнової та моральної шкоди мають право члени сім'ї та близькі родичі у разі глузу над тілом людини, яка померла, або над місцем її поховання (ч. 3 ст. 298). Ч. 1 ст. 287 надає право фізичній особі, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я, на допуск до неї членів сім'ї. Про відшкодування шкоди у разі смерті потерпілого дитини, чоловікові (дружині), батьками (усиновлювачам, іншим членам сім'ї) йдеться у ст. 1200 ЦК України.

Ціла низка норм стосується майнових прав членів сім'ї. Так, зокрема, ч. 4 ст. 368 ЦК України встановлює презумпцію права спільної сумісної

власності на майно, набуте в результаті спільної праці та за спільні грошові кошти членів сім'ї. Таким чином, для виникнення права спільної сумісної власності встановлення факту наявності у осіб статусу членів однієї сім'ї є необхідною передумовою. Ч. 1 ст. 383 ЦК України встановлює право власника житлового будинку, квартири використовувати помешкання для власного проживання та проживання членів своєї сім'ї. В свою чергу у ст. 405 ЦК України йдеться про право членів сім'ї власника житла, які проживають разом з ним, на користування цим житлом.

З наявністю у особи статусу ялена сім'ї пов'язано також виникнення певних житлових прав та обов'язків. Так, у ст. 64 Житлового Кодексу Української РСР (далі – ЖК), йдеться про права й обов'язки членів сім'ї наймача, до яких ЖК відносить дружину наймача, їх дітей та батьків [1]. Крім того, за умови постійного спільного проживання та ведення спільного господарства, статус членів сім'ї наймача може бути поширений на інших осіб.

Досить конкретні положення щодо «членів сім'ї» та «родичів» містить Закон України «Про фермерське господарство». У даному випадку наявність відповідного статусу надає особам право на створення фермерського господарства. Так, у ч. 2 ст. 1 зазначається, що «фермерське господарство може бути створене одним громадянином України або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї, відповідно до закону» [2]. У свою чергу ч. 3 ст. 3 конкретизує, що «до членів сім'ї та родичів голови фермерського господарства належать дружина (чоловік), батьки, діти, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок, рідні та двоюрідні брати та сестри, дядько, тітка, племінники як голови фермерського господарства, так і його дружини (її чоловіка), а також особи, які перебувають у родинних стосунках першого ступеня споріднення з усіма вищезгаданими членами сім'ї та родичами (батьки такої особи та батьки чоловіка або дружини, її чоловік або дружина, діти як такої особи, так і її чоловіка або дружини, у тому числі усиновлені ними діти)» [2]. Як бачимо, зазначений закон відносить до членів сім'ї досить широке коло осіб, не вимагаючи при цьому ознаки спільного проживання та ведення спільного господарства у розумінні сімейного господарства.

Таким чином, про статус члена сім'ї йдеться не лише в СК України, але і в інших нормативно-правових актах, причому перелік осіб, що набувають такого статусу, може бути як конкретизований, так і невичерпний. Крім того, в окремих випадках для визнання особи членом сім'ї не потрібна ознака спільного проживання (зокрема, як біло зазна-

чене, Закон України «Про фермерське господарство» такої вимоги не висуває).

Таким чином, можна зробити висновок, що статус члена сім'ї – це правовий статус особи, який обумовлює наявність в неї встановлених законодавством сукупності прав та обов'язків, законних інтересів та гарантії їх реалізації, пов'язаних з належністю особи до сім'ї.

Причому слід окремо зазначити, що такі права та обов'язки можуть мати не лише сімейно-правовий, а й цивільно-правовий, житлово-правовий тощо характер.

Для визначення поняття сімейно-правового статусу необхідно звернутися до теорії сімейного права та сімейного законодавства. Як все зазначалося раніше, наявність певного правового статусу обумовлює наявність в особи певної сукупності прав та обов'язків. Носіями сімейних прав та обов'язків є суб'єкти сімейних правовідносин. Особливістю характеристики суб'єкта сімейних правовідносин, серед іншого, є те, що вони завжди мають додатковий статус: дружина/чоловік; батько, мати/дитина; брат/сестра тощо. Причому одна і та сама особа може мати кілька сімейно-правових статусів одночасно, наприклад, дружина/сестра/тітка. Ці додаткові статуси та права і обов'язки. Водночас СК України обмежує число осіб, які будуть мати визначений ним сімейно-правовий статус. Так, ст. 2 СК України прямо встановлює, що СК України регулює сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям; батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими; матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання; бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимом та падчеркою, пасинком. Ч. 4 зазначеної статті окремо вказує на те, що СК України не регулює сімейні відносини між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінницею, племінником і між іншими родичами за походженням.

Таким чином, сімейно-правовий статус – це правовий статус особи, який обумовлює в неї наявність сукупності прав та обов'язків, законних інтересів та гарантії їх реалізації встановлених СК України.

Слід звернути увагу на те, що наявність в особи сімейно-правового статусу не тягне автоматично наявність в неї статусу члена певної сім'ї і права, які з нього випливають. Так, зокрема, рідний брат та сестра матимуть відповідний сімейно-правовий статус, але це не означає автоматичну наявність у них статусу членів сім'ї, якщо відсутня ознака спільного проживання та ведення спільного господарства.

Таким чином, пропонується наступне визначення підстав створення сім'ї:

Підстави створення сім'ї – це юридичні факти або сукупність юридичних фактів, з якими законодавство пов'язує виникнення або зміну у осіб статусу члена сім'ї та комплексу пов'язаних з таким статусом прав та обов'язків, законних інтересів та гарантії їх реалізації.

На підставі викладеного можна зробити наступні **висновки**. Спірний характер та неможливість надання єдиного визначення поняття сім'ї в

законодавстві обумовлює необхідність чіткого визначення підстав створення сім'ї. Аналіз законодавства та юридичної літератури дозволяє виділити два види правового статусу особи, що пов'язані з сімейними правовідносинами: статус члена сім'ї та сімейно-правовий статус. Саме підстави створення сім'ї, що встановлюються сімейним законодавством мають слугувати основою для визначення наявності у особи статусу члена сім'ї і, відповідно наявності в неї відповідних, пов'язаних з цим статусом, прав і обов'язків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Житловий кодекс Української РСР [від 30 червня 1983 № 5464–X] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>
2. Закон України «Про фермерське господарство» [від 19.06.2003 № 973–IV] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
3. Колодій А. М. Права, свободи і обов'язки громадянина України : Підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – Київ : Правова єдність, 2008. – 350 с.
4. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод [від 04.11.1950] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Новий тлумачний словник української мови: в 4 т. / уклад. В. В. Яроменко, О. М. Сліпушко. – К. : Аконті, 1998. – Т. 3. – 928 с.
6. Оніщенко Н. М. Теорія держави і права : Академічний курс : Підручник / Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
7. Сімейний кодекс України [від 10.01.2002 № 2947-III] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
8. Цивільний кодекс України [від 16.01.2003 № 435–IV] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

Ревуцька Ірина Емілівна

ПОНЯТТЯ ПІДСТАВ СТВОРЕННЯ СІМ'Ї: СПРОБА ФОРМУЛЮВАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ

Стаття присвячена формулюванню визначення підстав створення сім'ї. З цією метою розрізняються та формулюються поняття статусу члена сім'ї та сімейно-правового статусу особи. Пропонується низка визначень, що є новими для теорії сімейного права. Зокрема, статус члена сім'ї пропонується визначати як правовий статус особи, який обумовлює наявність в неї встановлених законодавством сукупності прав та обов'язків, законних інтересів та гарантії їх реалізації, пов'язаних з належністю особи до сім'ї. Сімейно-правовий статус, – як правовий статус особи, який обумовлює в неї наявність сукупності прав та обов'язків, законних інтересів та гарантії їх реалізації встановлених СК України. Підстави створення сім'ї пропонується визначати як юридичні факти або сукупність юридичних фактів, з якими законодавство пов'язує виникнення або зміну у осіб статусу члена сім'ї та комплексу пов'язаних з таким статусом прав та обов'язків, законних інтересів та гарантії їх реалізації.

Ключові слова: сімейне право, сім'я, шлюб, підстави створення сім'ї, члени сім'ї, сімейно-правовий статус, статус члена сім'ї.

Ревуцкая Ирина Эмильевна

ПОНЯТИЕ ОСНОВАНИЙ СОЗДАНИЯ СЕМЬИ: ПОПЫТКА ФОРМУЛИРОВАНИЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ

Статья посвящена формулировке определения оснований создания семьи. С указанной целью различаются и формулируются понятия статуса члена семьи и семейно-правового статуса личности. Предлагается ряд определений, которые являются новыми для теории семейного права. В частности, статус члена семьи предлагается определять как правовой статус лица, который обуславливает наличие у него установленной законодательством совокупности прав и обязанностей, законных интересов и гарантии их реализации, связанных с принадлежностью лица к семье. Семейно-правовой статус, – как правовой статус лица, который обуславливает наличие у него совокупности прав и обязанностей, законных интересов и гарантии их реализации, установленных СК Украины. Основания создания семьи предлагается определять как юридические факты или совокупность юридических фактов, с которыми законодательство связывает возникновение или изменение у лиц статуса члена семьи и комплекса связанных с таким статусом прав и обязанностей, законных интересов и гарантии их реализации.

Ключевые слова: семейное право, семья, брак, основания создания семьи, члены семьи, семейно-правовой статус, статус члена семьи.

Revutskaya Irina Emilivna

CONCEPT OF THE FOUNDATIONS FOR THE CREATION A FAMILY: ATTEMPT TO FORMULATE DEFINITIONS

The article is devoted to the formulation of the definition of the grounds for the creation of a family. For this purpose, the concepts of status of a family member and the family status of a person are different and formulated. A number of definitions are proposed that are new to the theory of family law. In particular, the status of a family member is proposed to be defined as the legal status of a person, which stipulates the existence of a set of rights and obligations, legitimate interests and guarantees of their implementation, connected with the person's belonging to the family, established by the legislation. Family law status – as the legal status of a person that causes it to have a set of rights and obligations, legitimate interests and guarantees of their implementation established by the SC of Ukraine. The grounds for creating a family are proposed to be defined as legal facts or a set of legal facts that the law links to the emergence or change of the status of a family member and a complex of rights and obligations associated with such a status, legitimate interests and guarantees of their realization.

Keywords: family law, family, marriage, grounds for creating a family, family members, family status, family member status.